

หนังสือ "สุแดนพระพุทธรองค์ อินเดีย-เนปาล" โดย พระราชรัตนรังษี (ว.ป.วีรยุทธโท)

ในปัจจุบันมีการจัดพิมพ์จำหน่ายทั่วไป

จึงขอสงวนลิขสิทธิ์ ห้ามคัดลอกเนื้อหาและบทความก่อนได้รับอนุญาต

พาราณสี แดนปลุมเทศนา

คัดตัดตอนจากหนังสือ

"สุแดนพระพุทธรองค์ อินเดีย-เนปาล"

โดย พระราชรัตนรังษี (ว.ป.วีรยุทธโท)

เมืองพาราณสี

นักการศึกษาสายศาสนา และท่านผู้ศรัทธามาแสวงบุญองค์คุณเคยกับพุทธวจนะที่ว่า "ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้วในกรุงพาราณสีได้มีพระราชแห่งรัฐกาสิทรงพระนามว่า พรหมทัต เป็นกษัตริย์ที่มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีแสนยานุภาพอันเกรียงไกร มีพาหนะมาก เป็นมหาวิชัย มีฉางหลวงเต็มด้วยข้าวเปลือก" นั่นคือ ภาพรวมของเมืองพาราณสี เมื่อ ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว

พาราณสี เคยเป็นเมืองหลวงของแคว้นกาสิมาแต่ครั้งพุทธกาล ปัจจุบันคือเมืองบานารัส (Banaras) ในเขตอำเภอบานารัส รัฐอุตตรประเทศ เคยเจริญรุ่งเรืองมาแต่ก่อนพุทธกาล มีความชำนาญเชิงการพาณิชย์ และอุตสาหกรรม มีสินค้าส่งออกชื่อคือ ผ้าไหมกาสิ เครื่องสำอางกาสิวิเลปะนะ และเครื่องประดับ ด้วยช่างฝีมือประณีต มีการติดต่อโดยตรงกับเมืองสาวัตถี เมืองเวสาลี เมืองราชคฤห์ และเมืองสำคัญอื่น

ความเก่าแก่โบราณของเมืองพาราณสี มีปรากฏในชาดกมาเกินกว่า ๔,๐๐๐ ปี ชื่อเมืองจึงถูกกล่าวไว้ในต่างยุคสมัยมากมาย เช่น สุตโตสมชาดก เรียก สุทัสสนะ โสณทัตตชาดก เรียก พรหมวัชณนะ ยวนชัยชาดก เรียก พรหมวัชณนะ ยวนชัยชาดก เรียก รามนคร และอีกหลายชาดกเรียก กรุงพาราณสีว่า กาสินครก็มี กาสิปุระก็มี

อาณาจักรกาสิ

เมืองพาราณสีนี้อยู่ในอินเดียก็จริง คนไทยรู้จักกันมานาน เพียงแต่ไม่ค่อยมีโอกาสได้มาเห็นเท่านั้นเอง การที่คนไทยรู้จักเมืองพาราณสี ก็เพราะมีอ้างไว้ในหนังสือของพระพุทธศาสนาไม่เว้นแต่เล่ม เช่น ในพระพุทธประวัติเล่าว่าเมืองพาราณสีนี้ขึ้นต่อแคว้นกาสิ ซึ่งเป็นอาณาจักรหนึ่งใน ๑๖ แคว้นของชมพูทวีป พาราณสีนี้ฝรั่งเรียกว่า เบนนาร์สบ้าง บานารัสบ้าง เป็นเมืองเก่าแก่มาก ถ้ามองว่าเก่าแก่แค่ไหน บอกว่าหลายพันปีเต็มที จนกระทั่งบอกไม่ได้ว่ากี่พันปี หรือจะตอบให้หมดข้อซักถามก็ต้องตอบว่า เมืองพาราณสีมีมา พร้อม ๆ กับแม่น้ำคงคาทีเดียว

ตามประวัติมาจากพระมนู มนุษย์คนแรกในตำนานอินเดียอยู่เมืองพาราณสีนี้เอง ตามทำเลเมืองบอกว่า พาราณสีนี้ตั้งอยู่ระหว่าง ๒ ลำน้ำ ซึ่งเป็นแควของแม่น้ำคงคา เหนือขึ้นไปเป็นแม่น้ำอรุณ ไต่ลงมาเป็นแม่น้ำอสิ ดินแดนระหว่างแม่น้ำทั้งสองเรียกว่า วาราณสี และเดิมที่มีอาณาจักรโบราณแห่งหนึ่ง เรียกว่า อาณาจักรกาสิ ซึ่งมีวาราณสีเป็นเมืองหลวง แต่อาณาจักรนี้มีอายุอยู่ไม่นานก็ถูกทำลาย คำว่า กาสิ เลยค่อย ๆ เลื่อนมาเป็นชื่อเมืองหลวงไปยุคหนึ่ง ในคัมภีร์ปุราณะปรากฏชื่อเมืองนี้ว่ามหาสมานบ้าง อาณันทวนาบ้าง ยังมีชื่ออื่น ๆ อีก ในสมัยออรังเซบ กษัตริย์อิสลามผู้เรืองอำนาจได้เปลี่ยนชื่อเมืองนี้เป็น มหมุดาบัต แต่ไม่ค่อยมีใครนิยมเรียกชื่อที่ตั้งในยุคนั้นจึงหายไปเอง

ที่มาของชื่อ

มีการเล่าสืบต่อกันไว้พอเป็นต้นแบบของชื่อเมืองพาราณสีว่า ในมหากบิลชาดกกล่าวว่า พาราณสี มาจาก วานร กับ สีสะ รวมกันเข้าเป็น วานรสีสะ โดยอ้างถึงมหากบิลโพธิสัตว์ ผู้เป็นหัวหน้าวานร มีบริวาร ๕๐๐ ตำนานเรื่องลิงชาวลิงดำ ได้แสดงคุณเครื่องแห่งธรรมของความเป็นผู้นำให้บริวารและพระเจ้ากรุงพาราณสีฟัง เมื่อสิ้นชีพแล้ว จึงนำอัฐิในส่วนศิระของพญาวานรนั้นมาไว้ที่เจดีย์ใกล้ทางสามแพร่งแห่งเมือง จึงได้นามว่า วาราณสี เมืองแห่งศิระของพระยาวานรโพธิสัตว์ ในคู่มือการท่องเที่ยวของรัฐยูพี บอกว่า วาราณสี ได้มาจาก คำว่า วารุณ กับ อสิ เพราะเป็นที่บรรจบของแม่น้ำอรุณ กับแม่น้ำอสิ ก่อนจะไหลลงสู่คงคาที่ท่าอชิตศวร ซึ่งเป็นที่น้ำที่ใหญ่ที่สุดอีกแห่งหนึ่งของเมืองพาราณสี

อิสิปตนมฤคทายวัน

อิสิปตนมฤคทายวันเป็นป่าไม้ที่มีความร่มรื่น เป็นที่ตกลงของเหล่าฤาษี ความเดิมเล่ากันว่า ฤาษีผู้ทรงฌานสมาบัติ นิยมมาชุมนุมกัน ณ สถานที่แห่งนี้ สนทนาธรรมข้อตกลงในข้ออรรถ ข้อธรรมต่าง ๆ บางท่านเล่าว่า พระฤาษีเหาะมาจากทิศใด ๆ ก็ตามก็จะตกลงมา ณ ที่ตรงนี้ เมื่อดูตามศัพท์ที่ว่า อิสสิ + ปตนะ ก็น่าจะให้ความหมายเช่นนั้นอยู่เหมือนกัน

อรรถกถาธรรมบทเล่าว่า เมื่อพระพุทธเจ้าทรงพระชนม์ชีพอยู่ เศรษฐีผู้ใจบุญแห่งเมืองพาราณสี ชื่อ นันทิยมานพ ผู้มีศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า ได้สร้างวิหารอย่างวิจิตรสวยงาม ณ อิสิปตนมฤคทายวัน แล้วมอบถวายแด่พระพุทธองค์กับพระภิกษุสงฆ์ ด้วยผลแห่งกรรมที่ตั้งกล่าว นันทิยมานพได้วิมานเกิดขึ้นคอยทำในสวรรค์ ทั้ง ๆ นันทิยมานพยังไม่ตาย

ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พ.ศ. ๒๙๕ (ก่อน ค.ศ. ๒๔๘) ได้เสด็จมาที่อิสิปตนมฤคทายวัน ยังได้เห็นเป็นสิ่งขารามที่ใหญ่โตมากแห่งหนึ่ง และพระองค์โปรดให้สร้างสถูปเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และศิลาจารึกไว้ให้เป็นเครื่องหมายแห่งความเจริญรุ่งเรืองในยุคนั้น

อิสิปตนมฤคทายวันกลายเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาแห่งหนึ่ง เป็นสำนักสงฆ์ที่ใหญ่โตนั้น ได้ถูกทอดทิ้งให้กลายเป็นป่าก่อนอิสสิ เป็นเวลา ๗๐๐ ปี ตั้งแต่ครั้งมุสลิมเตอร์ก เข้าทำลายล้าง ประมาณ พ.ศ. ๑๗๓๗ (ค.ศ. ๑๑๗๔) นับว่ายุคนี้เป็นยุคแห่งการประหารพระพุทธศาสนา ไม่มีครั้งใดรุนแรงเท่า

ศาสนาพุทธตั้งมั่นอยู่ในดินแดนแห่งนี้ ซึ่งมีหลายลัทธิ หลายศาสนา เป็นที่เกิดความขัดแย้งทางความเชื่อ อันเกิดจากความคิดที่ไม่เหมือนกัน ชาวพุทธรุ่นหลังจึงนิยมสร้างศาสนวัตถุหุ้มห่อปกป้องศาสนธรรม ด้วยการสร้างวัดของตนให้เข้มแข็ง ที่สาร์นาถแห่งนี้ มีห้องลับสำหรับเก็บพระคัมภีร์ ไม่ยอมให้ผู้ใดที่ไม่ใช่ชาวพุทธทราบจากมูลคันธกุฎี มีทางแคบ ๆ ไปสู่ห้องใต้ดิน ซึ่งเป็นห้องเก็บพระคัมภีร์ ดังนั้น จะเห็นว่าอิสิปตนที่เคยเจริญคู่กับความเสื่อมสลับกัน ทำให้เรามองเห็นความเป็นสัจจะแห่งอนิจจังชัดเจน

สาร์นาถที่แสดงปฐมเทศนา

สาร์นาถ หรือ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แคว้นเมืองพาราณสี เป็นสังฆเวชนียสถานพระพุทธองค์ทรงแสดงปฐมเทศนา โปรดบัญญัติศักราชทั้ง ๕ เมื่อวันเพ็ญอาสาฬหมาส ก่อนพุทธศก ๔๕ ปี

สถานที่แห่งนี้เคยเป็นศูนย์กลางของศาสนาพราหมณ์ มีพวกฤาษีชีไพรตั้งอาศรมอยู่นอกเมือง โดยเฉพาะในครั้งพุทธกาล ป่าอิสิปตนมฤคทายวันเป็นรมณียสถานที่สมบูรณด้วยนักพรต ดาบสฤาษี แม้แต่บัญญัติศักราชทั้ง ๕ ผู้ละทิ้งพระพุทธองค์ ขณะเลิกบำเพ็ญทุกรกิริยา ก็พากันมาอยู่ที่นี่

ตามมิตราชชาดก กล่าวว่าป่าอิสิปตนมฤคทายวันแห่งนี้เป็นที่อาศัยของกวางซึ่งพระเจ้ากรุงพาราณสีโปรดพระราชทานไว้ และให้ความคุ้มครองด้วยคุณธรรมของพระยาอโศกโพธิสัตว์ คำว่า สาร์นาถ จึงนำมาจาก "สาร์ณคณาถ" แปลว่า พื้นดินที่เป็นที่พึ่งของสัตว์ คือ กวาง หมายถึงที่พึ่งอันประเสริฐของมวลมนุษย์ จากการประกาศพระธรรมจักร คือ ทางเดินที่เลือกไว้ดีแล้ว ได้แก่มัชฌิมาปฏิปทา

บุญสถานของผู้แสวงบุญที่จาริกมา ไหว้พระ สวดมนต์ ปฏิบัติธรรมของชาวพุทธจากทั่วโลก ด้วยสำคัญว่าเป็นที่สังขารต้นเหตุเกิดขึ้นสมบูรณครั้งแรกในโลก เมื่อพระอัญญาโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม หลังจากสดับพระธรรมเทศนาครั้งแรก และลำดับต่อมาได้เทศนาโปรดบุตรเศรษฐีชื่อว่า "ยสะ" ไม่นานพระอรียสงฆ์ก็เกิดขึ้น ๖๐ องค์ ในพรรษาแรกนี้เอง

สถูปเจดีย์

จากเมืองพาราณสีไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ ๙ กม.เศษ ก็จะถึงบริเวณเจดีย์หรือสถูปเก่าที่เป็นอนุสรณ์ของบัญญัติศักราช สร้างขึ้นในสมัยศตวรรษที่ ๗ เพื่อเป็นเครื่องระลึกถึงว่า ครั้งเมื่อพระบัญญัติศักราชหลังหนีพระพุทธองค์ ด้วยสำคัญผิดเพราะมีมิถุนาที่ฤดูอย่างแรง ได้มาอาศัยอยู่ที่นี่ หลังจากทรงตรัสรู้แล้ว พระพุทธองค์ทรงมีพระเมตตาเสด็จมาโปรดบัญญัติศักราช สันนิษฐานว่าพบกัน ณ ที่จุดนี้เป็นครั้งแรก และได้ทำความเข้าใจกันในเรื่องต้นจากนั้นนำไปสู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ตรัสสอนธรรมะอันเป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ ณ ที่นั้น

เดิมเจดีย์แห่งนี้ สูง ๓๐๐ ฟุต ผุพังตามกาลเวลา เหลืออยู่ ๗๐ ฟุต และมีลักษณะสวนบนที่เบี่ยงเบนจากพุทธศิลป์ไปมาก ด้วยว่าในครั้งเมื่อราชวงศ์โมกุลเรืองอำนาจ เกิดความวุ่นวายแย่งราชสมบัติกันขึ้น เป็นเหตุให้ ฟูมาฮุน กษัตริย์องค์ที่สามต้องไร้บัลลังก์ถึง ๑๕ ปี เคยมาลี้ภัยอยู่ที่สถูปแห่งนี้ เมื่อบ้านเมืองสงบลงกลับสู่ปกติ อัครมหาราช ผู้สืบราชสันตติวงศ์ต่อจากฟูมาฮุนผู้เป็นราชบิดา จึงโปรดให้สร้างหอคอย ๘ เหลี่ยมขึ้นขึ้นในปี พ.ศ. ๒๑๓๑ บนสถูปทางพุทธศาสนาที่สูงถึงฟ้าคราม เพื่อเป็นที่ระลึกในการที่ฟูมาฮุนกษัตริย์มุสลิม บิดาอัครเสด็จมาสารนาถ หมายถึงการมา เพื่อแสดงอิทธิพลของศาสนาอิสลามนั่นเอง เซอร์ อเล็กซานเดอร์ พยายามเจาะลงไปใต้ใจกลางสถูปจากเบื้องบน เพื่อค้นหาพระบรมสารีริกธาตุ แต่ก็หาไม่พบ การเจาะแบบนี้ทำให้พระสถูปไม่ถูกทำลาย ซึ่งค่อยยั้งช้ากว่าวิธีอื่น

เจดีย์เป็นรอยต่อของอดีตที่นาระลึกถึงเป็นอย่างดี โดยลักษณะแล้ว เป็นสถาปัตยกรรมของโมกุล ที่สร้างทับบนยอดเจดีย์เดิมของพุทธศาสนา เราผู้มาเยือนก็ได้แต่ประคองความรู้สึกต่อความเปลี่ยนแปลง อำนาจ ทรัพย์ บริวาร โดยอาศัยช่วงจังหวะที่มีกำลัง แต่ไร้จิตสำนึกแสดงให้ปรากฏแก่โลกเช่นนี้เอง

ธัมเมกขสถูป

สถูปโบราณทรงบาตคว่ำก่อด้วยหินทราย สถูปสร้างอุทิศแด่ผู้เห็นธรรม (ธัมเมกข= ธัมมะ + อิกขะ: อิกขะ แปลว่าเห็น ธัมมะ แปลว่าธรรม) หมายถึง “สถานที่แสดงธรรมที่น่าพาให้ถึงความหลุดพ้น” มียอดทรงกรวย สูงประมาณ ๘๐ ฟุต วัดโดยรอบประมาณ ๑๒๐ ฟุต สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาโปรดพระปัญจวัคคีย์ท่าน ผู้เดินทางไปแสวงบุญ นิยมมาเจริญภาวนาบูชาสักการะกันในบริเวณนี้

สารนาถ บริเวณนี้เคยเป็นอุทยานที่กว้างใหญ่ มีต้นไม้ร่มรื่น สนามหญ้าเขียวขจี มีสวนกว้างขนาดย่อมทางด้านหลัง และสวนสัตว์อีกด้วย โดยเฉพาะนกยูงซึ่งอาศัยอยู่ตามธรรมชาติ เป็นการสร้างบรรยากาศให้คล้ายคลึงกับครั้งพุทธกาล ในอาณาบริเวณมีซากวัดอุโบสถที่ทำการขุดค้นแล้วมากมาย

พุทธสถานแห่งนี้ เป็นส่วนหนึ่งในสี่ของสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล ที่พระพุทธองค์ตรัสเชิญชวนให้พุทธบริษัทได้เข้าไปใกล้ทั้งกายและใจ เพื่อให้เกิดความสังเวช อันเป็นคุณเครื่องนำพาไปสู่ความเจริญ สถูปแห่งนี้เคยงดงาม สง่างามด้วยพุทธศิลป์ สมณะจีนบันทึกไว้คราวมานมัสการว่า รอบสถูปทั้ง ๘ ช่อง มีพระพุทธรูปทองคำประดิษฐานอยู่ครบ นักแสวงบุญมาเวียนเทียนประทักษิณ สวดมนต์ ไหว้พระกันที่นี่ ทั้งนี้เพราะว่า ณ จุดที่ตั้งธัมเมกสถูป เชื่อกันว่าเป็นบริเวณที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา นำให้โกลนทัฬหยูพราหณ์ ได้ดวงตาเห็นธรรม และได้อุปสมบทเป็นภิกษุองค์แรกในพระพุทธศาสนา ในกาลต่อมา ณ ที่แห่งนี้ พระพุทธองค์ทรงใช้เป็นที่ชุมนุมของพุทธสาวก ๖๐ องค์ ส่งออกประกาศพระพุทธศาสนา นับได้ว่าเป็นพระธรรมทูตชุดแรก

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแก่ภิกษุผู้เป็นพระขีณาสพทั้งหลายว่า

“จรถ ภิกขเว จาริก° พุพฺพชนิตาย พุพฺพชนสฺสชาย โลกานุกมปาย”

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวไปเพื่อประโยชน์ และความสุข แก่มหาชน เพื่ออนุเคราะห์โลก อย่างเป็นทางการเดียวกัน ๒ รูป จงแสดงธรรมที่งามในเบื้องต้น ในท่ามกลาง และในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ให้ครบบริบูรณ์โดยสิ้นเชิงเถิด”

สถูปแห่งนี้บางแห่งเรียกว่า ธรรมชะ สร้างขึ้นในสมัยราชวงศ์คุปต์ เชื่อกันว่า สร้างขึ้นเพื่อถวาย พระศรีอริยเมตไตรย โดยเข้าใจว่า ณ สถานที่นี้ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ให้คำมั่นสัญญาแก่พระศรีอริยเมตไตรยว่า ผู้ที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตจะต้องเป็นพระศรีอริยเมตไตรย และสถานที่บริเวณสารนาถตามความเห็นของอินเดีย มีความสำคัญสำหรับพระพุทธศาสนา ๓ ประการ คือ

๑. เชื่อกันว่า พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าประสูติที่นี่
๒. สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาประทานปฐมเทศนาที่นี่
๓. พระพุทธองค์ทรงตกลงกับพระศรีอริยเมตไตรยที่สถูปธรรมมุข เพื่อเป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อไปในอนาคต

ยสเจติยสถาน

สถานที่แห่งความไม่ขัดข้อง ไม่มีความวุ่นวาย เป็นเจติยขนาดเล็ก มีอาคารสี่เหลี่ยม มุงไว้เป็นอย่างดี สถานที่นี้เชื่อกันว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงอิทธิภินิหารโปรดพระยสกุญฺบุตร ผู้เป็นบุตรเศรษฐี แห่งเมืองพาราณสี ด้วยอุปพพิทกาในข้อธรรมที่แสดงทาน คือ สวรรค์ เนกขัมมะ กามาทีนพ ตามลำดับ เป็นผลให้ ยสมาณพได้ดวงตาเห็นธรรม และให้บิดาได้เป็นปฐมอุบาสก มารดาและภรรยาได้เป็นปฐมอุบาสิกา ณ สถานที่นี้อีกด้วย

การเข้ามาสู่สังเวชนียสถานทางศาสนา นอกจากเรามาเที่ยวชมเป็นบุญตา ยังได้เจริญภาวนาเป็นบุญใจ อธิษฐานในสิ่งที่ประสงค์ ก็เป็นกำไรอย่างหนึ่ง ที่จะพึงได้แสวงหา เมื่อมาถึงสถูปอันเป็นที่ควรระลึกถึง พระยสมาณพผู้ซึ่งประสบทุกข์ในการครองชีวิตในฐานะบุตรเศรษฐี เมื่อสดับพระพุทธวจนะที่ว่า “ที่นี่ไม่วุ่นวาย ที่นี่ไม่ขัดข้อง มาเถิดยสะ นั่งลง เราจะแสดงธรรมแก่เธอ” ฉะนั้น เมื่อถึงควรจะได้นั่งลงฟังธรรม นำเครื่องสักการะมาบูชา อธิษฐานขอให้ชีวิตปราศจากความวุ่นวาย มีหน้าที่การงานที่เจริญรุ่งเรืองไม่ขัดข้อง

ธรรมราชาธิกษุณ

ฐานสกุณทรวงกลม อยู่ไม่ห่างจากมุลันธกุณ เดิมกล่าวกันว่าเป็นที่ที่พระพุทธรเจ้าทรงจำพรรษาในฤดูฝนแรก และเสาศิลาจารึกที่จอมจักรพรรดิอศุทรวงประดิษฐานไว้ ถัดเดินเข้าทางประตูใหญ่ ตามถนนที่ปูลาดด้วยหินลูกรังไว้ ก็เห็นเป็นอิฐก่อตั้งในลักษณะทรวงกลม มีลานพอที่คนจะนั่งได้ ๓๐ คน ณ ที่แห่งนี้ พระพุทธรองค์ทรงเทศน์โปรด พระปญจวคคดีย ๔ องค์ที่เหลือ จากการฟังพระธรรมจักร คือ วัปะปะ กัททียะ มหานามะ อัสนธิ ด้วยทุตยเทศนา คือ อนัตตลัคนสูตรในความว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน เป็นอนัตตา ตามกฎแห่งสามัญญลักษณะ

ธรรมราชาธิกษุณ เป็นสกุณรุ่นแรก ๆ ที่สร้างด้วยอิฐ ภายหลังใช้ศิลาหุ้มเป็นแบบสกุณสาญจิ ที่สถาปนาโดยพระเจ้จ้อโศกมหาราช เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๕ และมีสกุณใหญ่อีกองค์หนึ่ง ชื่อ ธรรมราชาธิกษุณ ที่สารนาถ ขนาดย่อมลงกว่าสกุณสาญจิเล็กน้อยเท่านั้น

เดิมทีนั้นมัลักษณะที่สมบูรณด้วยพุทธรศิลป์ ออกแบบให้คู่ควรต่อการรองรับพระบรมสารีริกธาตเพราะสกุณนี้เคยเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตมาก่อน ตามประวัติกล่าวว้ ใน พ.ศ. ๑๗๐๐ (ค.ศ. ๑๑๕๗) เมื่อกองทัพมุสลิมเข้าสู่อินเดีย รุกผ่านแม่น้ำคงคาและเมืองพาราณสี ได้เข้าทำลายวัดฤที่เคารพของศาสนาพราหมณเสียเป็นอันมาก แล้วข้ามเลยไปถึงอุทยานมฤคทายวัน ทำลายสถานที่บูชาของพระพุทธรศาสนาไปด้วย

สารนาถได้รับการชุดคั่นหลายสมัย ใน พ.ศ. ๒๓๕๗ (ค.ศ. ๑๘๑๔) โดยแมคแคนซี นายทหารอังกฤษ พ.ศ. ๒๓๗๗ (ค.ศ. ๑๘๓๔) เซอร์ อเล็กซานเดอร์ คั่นนิงแฮม ได้ทำการชุดคั่น รัฐบาลอังกฤษให้นำซากอิฐและดินไปสร้างตึก สะพานข้ามแม่น้ำ สถานีรถไฟ เหมือนผีซ้ำด้ามพลอย เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๓๗๗ (ค.ศ. ๗๙๔) ราชาชัดสิงห์ (Chait Singh) แห่งเมืองพาราณสี สั่งให้ชุดคั่นผู้เป็นอำมาตย์ไปรื้อถอนขนเอาอิฐจากอาคารวิหารไปสร้างตึกในตลาดเมืองพาราณสี เดียวนี้ เรียกว้ ชุดคั่นผู้ ได้ทำลายสกุณใหญ่ที่ก่ออิฐสกุณหนึ่งที่สารนาถ ฐาน ฝ้าศุนย์กลางยาวถึง ๑๑๐ ฟุต ให้พังทลายลง ชุดคั่นผู้ได้พบผอบศิลาแลง บรรจุผอบหินอ่อนข้างใน ในผอบหินอ่อนนั้นพบกระดูกมนุษย์กับไข่มุกทอง ฯลฯ และอักษรจารึก จึงทำให้เชื่อว่า กระดูกมนุษย์ที่พบในผอบนี้ หาใช่อื่นไกลไม่ คือ พระบรมสารีริกธาตของพระสัมมาสัมพุทธรเจ้า จึงนำไปลอยน้ำทิ้งเสียที่แม่น้ำคงคา ตามความเชื่อที่เป็นมิจจาทัญญลัคนเอง ชาวกรักระพือไปทั่ว ชาวบ้านก็ชอบไปที่ป่าสารนาถ เพื่อชุดคั่นโบราณสถาน รัฐบาล จึงตั้งให้พันเอกแมคแคนซี พ.ศ. ๒๓๕๘ (ค.ศ. ๑๘๑๕) กระทั่งถึง เซอร์ อเล็กซานเดอร์ คั่นนิงแฮม พ.ศ. ๒๔๖๕ (ค.ศ. ๙๒๒) จึงสำเร็จเรียบร้อยเป็นรูปเป็นร่าง

มุลคั่นธกุณ

มุลคั่นธกุณ เชื่อกันว่าเป็นที่ที่พระพุทธรเจ้าประทับจำพรรษาแรกและพรรษาที่ ๑๒ ลักษณะเป็นอาคารปลูกสร้างแบบอินเดียโบราณ มีรูปร่างทางสถาปัตยกรรมให้เห็นเป็นที่สะดุดตา ตามลักษณะเป็นศิลาทรายสลัด้วยอิฐก่อปูน บางแห่งสลักวดลายเสลาด้านตะวันออก คือ ที่ตั้งของเสาทิน ด้านทิศใต้มีเจดีย์หินทรายบรรจุสิ่งของสำคัญ ด้านทิศตะวันออกมีลักษณะเป็นห้องโถง เคยมีพระท่านมาลงปาฏิโมกข์กันที่นี่ด้วย

ในที่ไกล ๆ ยังปรากฏให้เห็น เสาทินพระเจ้จ้อโศกมหาราช สูง ๕๐ ฟุต แม้จะหักออกเป็น ๔ ท่อน ก็ยังเก็บไว้เป็นอย่างดี บนเสาทินนี้ มีสิงห์อศุทที่แผ่สีหนาทไปทั่ว ๔ ทิศ ขณะนี้เก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณท์

พระพุทธรองค์นอกจากจะทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร รดกาลสูตร ปาสสูตร ๒ สูตร สมัยสูตร กฏวิยสูตร อันเป็นพระสูตร ว่าด้วย เมตเตยยปัญญา และธรรมทินนาสูตร ที่ทรงแสดงโปรดมหาอุบาสิกาธรรมทินนา

เมื่อมาถึงมุลคั่นธกุณแห่งนี้ หลาย ๆ ท่านได้ใช้โอกาสเข้ากราบไหว้บูชา สวดมนต์ จบบัยย่อ ๆ พอเป็นมงคลหรือบางคณะก็ประกอบพิธีบูชากันที่นี่ โดยหันหน้าไปทางธัมมิกสกุณ นับว่าเป็นที่เหมาะแก่การปฏิบัติธรรมไม่น้อยทีเดียว

ศิลาจารึกพระเจ้จ้อโศก

เมื่อเดินเข้าชมสารนาถผ่านประตูที่เก็บค่าธรรมเนียม ๕ U\$ เดินผ่านซากแห่งความยิ่งใหญ่ในอดีตไปตามฐานเจดีย์องค์ใหญ่ที่มีมาแต่โบราณ ถึงวัดฤที่สำคัญแห่งหนึ่งของสารนาถ คือ หลักศิลาจารึกของพระเจ้จ้อโศกมหาราช ซึ่งเคลือบด้วยน้ำยาพิเศษ เป็นสิงห์อินเดีย เตนสง่า

ในคราวเกิดวิกฤตครั้งใหญ่นั้น ศิลาณีถูกทำลายหล่นลงมาหักเป็น ๔ ท่อน เจ้าหน้าที่กรมโบราณสถานจึงนำมาเรียงตั้งไว้ในที่เดียวกัน รวมเป็น ๕ ท่อน ให้เห็นคำศิลาจารึกของพระเจ้จ้อโศกมหาราชเป็นอักษรพราหมณ์และภาษาบาลีจารึก ที่หลักศิลา ซึ่งมีค่าแปลที่เป็นค่าเดือนกฤษและซี ที่จำพรรษาอยู่ ณ วัดนี้ ให้มันอยู่ในพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด ทำให้นึกถึงพระเจ้จ้อโศกผู้ทรงอุปถัมภ์ของพระพุทธรศาสนาว่า พระองค์ทรงเป็นธูระกับพระศาสนาอย่างใกล้ชิดจริง ๆ พระพุทธรศาสนาในยุคนี้จึงรุ่งโรจน์อย่างไม่มีสมัยใดทัดเทียมได้

พิพิธภัณฑ

สถานที่แห่งนี้ มีลักษณะเป็นอาคารหินทราย ตั้งอยู่ด้านหน้าสลูบ ไม้ไกลจากวัดไทยมฤคทายวันมากนัก เป็นที่เก็บรักษาโบราณวัตถุที่ขุดค้นได้ในบริเวณเสารานาถ มีพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ เทวรูป เครื่องใช้สอยในยุคหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปฏิมากรรมที่เป็นเลิศปางปฐมเทศนาทางดงามยิ่งนัก นอกจากนั้นที่น่าสนใจเป็นพิเศษ คือ สิงห์อันเป็นตราราชการแผ่นดินของอินเดีย ซึ่งจอมจักรพรรดิอโศกสร้าง และประดิษฐานไว้คราวเมื่อเสด็จมาทำการบูชาสถานที่ที่พระพุทธรูปทรงแสดงปฐมเทศนา

ศิลาจารึกส่วนที่เป็นหัวเสาชิ้นนี้ ประดิษฐานขึ้นด้วยหินทรายอย่างดี มีรูปสิงโต ๔ ตัว หันหลังเข้าหากัน หันหน้าออก ๔ ทิศ ที่ขอบแท่นสลักเป็นรูปกงล้อธรรมจักร และรูปสัตว์ ๔ ชนิดสลักกัน คือ ราชสีห์ ช้าง ม้า และโค สัตว์ทั้ง ๔ คือ ความหายแห่ง อำนาจ ความกล้าหาญ และความมั่นใจ โดยพลัง หมายถึงผู้พิทักษ์ทิศทั้ง ๔ ส่วนดอกบัว หมายถึง ต้นกำเนิดชีวิต บางท่านก็ให้ความเห็นว่า ราชสีห์ หมายถึง พลังอำนาจ (Power) ม้าคือ (Speed) ฝีเท้ารวดเร็ว ช้าง คือ ปัญญาชาญฉลาด สุขุมเยือกเย็น (Intelligence) และโคผู้หมายถึง (Strength) ความแข็งแรงอดทน สัตว์ผู้ทรงความยิ่งใหญ่ทั้งสิ้น จะคอยเฝ้าพิทักษ์พระธรรมจักร (The wheel of Dhamma) ด้านล่างของสิงห์มีอักษรเทวนาครี ถอดความได้ว่า "ความจริงเท่านั้นมีชัยชนะเหนือทุกสิ่ง" ด้วยความหมายที่อุดมเช่นนี้ รัฐบาลอินเดียจึงได้ใช้รูปสิงห์จตุรทิศอันสง่างามที่สร้างขึ้นในสมัยอโศกมหาราชนี้ ใช้เป็นตราแผ่นดิน เช่นเดียวกับตราครุฑ ของไทยเรา

ในพิพิธภัณฑที่มีโบราณวัตถุที่สะดุดตาอย่างที่สุดในพิพิธภัณฑในเสารานาถ คือ พระพุทธรูปปางปฐมเทศนา ประทับนั่งขัดสมาธิ ทรงกระทำวางที่นิ้ว เรียกว่า ธรรมจักรมูทุระ ที่ได้ฐานสลักเป็นรูปปัญญาวัคคีย์ กับอุปลุกากำลั้งนั่งประนมมือ ถ้าสังเกตให้ดีจะเห็นว่า พระพุทธรูปประทับอยู่เหนือธรรมจักร เบื้องหลังที่เห็นเป็นวงกลมนั้น เรียกว่า ประภามณฑล มีเทพเจ้า ๒ องค์ แสดงความเคารพทั้งสองข้าง พระพุทธรูปปางปฐมเทศนาองค์นี้ เป็นแบบฉบับทางศิลปกรรมที่งามที่สุดของอินเดีย

บริเวณภายในพิพิธภัณฑได้จัดแสดงศิลปวัตถุมีจำนวนเป็นพันชิ้น นอกจากรูปสิงห์และพระพุทธรูปปางปฐมเทศนาแล้ว ก็ยังมีพระอวโลกิตศวรในลัทธิมหายาน รูปพระศรีอริยมฤคทายวัน และยังมีโบราณวัตถุเกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์อีกมากมาย เช่น รูปพระกฤษณะ และอื่น ๆ ที่รัฐบาลขุดได้จากซากปรักหักพังในบริเวณโบราณสถานเสารานาถนี้เอง

ท่านผู้แสวงบุญควรจะได้เข้าไปชมอย่างยิ่ง ก่อนอื่นเตรียมจ่ายค่าธรรมเนียมเข้าชม ซึ่งใช้ได้รวมถึงเข้าไปในบริเวณสลูบอีกด้วย ในพิพิธภัณฑมีป้ายบอกไว้ว่าไม่อนุญาตให้ถ่ายภาพ ส่วนในบริเวณมฤคทายวัน กล้องวิดีโอ จ่ายค่าธรรมเนียม ๒๐ รูปี เป็นค่าบำรุงสถานที่ การท่องเที่ยวจะสุขสมบูรณ์ ไม่เสียอารมณ์ เมื่อมีการเตรียมพร้อมไว้ล่วงหน้า

สถานที่พักมี วัดไทยมฤคทายวัน วัดจีน วัดพม่า สมาคมมหาโพธิ์ของประเทศศรีลังกา ที่พักนักท่องเที่ยวของรัฐบาลหรือตามโรงแรมในเมืองพาราณสีก็นับว่าสะดวกสบายดี

ตำนานแม่น้ำคงคา

แม่น้ำคงคา ตามตำนานได้เล่าไว้ว่า เป็นลูกสาวคนโตของท้าวหิมวัต เจ้าป่าหิมพานต์ กับ นางเมนา หรือเมทกา ลูกสาวคนรองของท้าวหิมวัต ชื่อ อุม่า เป็นภรรยาของพระศิวะ เรื่องของแม่น้ำคงคานั้น มีนิยายเล่าต่าง ๆ กันหลายเรื่อง สุดแต่อาจารย์ใดคิดสร้างขึ้น บางอาจารย์ว่า เจ้าแม่คงคาเป็นภรรยาพระศิวะเจ้า ดูว่าอ่านสนุกดี แต่เรื่องคงคาที่มีชื่อเสียงมากที่สุด คือเรื่องฤาษีภาติรส บำเพ็ญทุกรกิริยา จนกระทั่งนำเอาน้ำพระคงคาจากสวรรค์มาสู่พื้นโลกได้

ต้นน้ำคงคาเกิดบนเทือกเขาหิมาลัย สูงกว่าระดับน้ำทะเล ๑๓,๘๐๐ ฟุต ณ บริเวณที่เรียกว่า ภาติรส ในคัมภีร์ปุระณะกล่าวว่า น้ำพระคงคาไหลพุ่งออกจากโคมขีหรือปากวู ซึ่งถือเป็นศักดิ์สิทธิ์ เป็นบันไดขั้นแรกที่พระศิวะเสด็จจากบัลลังก์บนยอดเขาไกรลาส แล้วไหลลงมาตามช่องเขาสูงที่ลาดสูงแห่งหนึ่ง เรียกว่า คงโคตริ ที่นั่นถือเป็นแหล่งศักดิ์สิทธิ์แห่งหนึ่งทางศาสนา มีโบสถ์พราหมณ์ตั้งอยู่หลังหนึ่ง เป็นที่รู้จักในหมู่อินดู ใคร ๆ ก็อยากไปถึงที่นั่นกันทุกคน

ณ เมืองพาราณสี บรรดาคนที่เป็ชชาวฮินดู ต้องได้นมัสการสถานที่สำคัญ ๕ แห่งริมน้ำ เรียกว่า ปัญจตริละหรือห้าท่าทั้ง ๕ คือ ท่าทศวเมธ ท่าปัญจคงคา ท่ามณิรณณิการ์ และท่าอัสสังคม มีความเชื่อคล้ายกับชาวพุทธเรา ที่มานมัสการสังเวชนียสถานต้องครบ ๔ แห่ง จึงจะรู้สึกว่ามีอะไรบกพร่อง

แม่น้ำคงคาตรงเมืองพาราณสีนี้ ไหลกลับขึ้นทางทิศเหนือ นับว่าแปลกกว่าที่อื่นๆ ในคัมภีร์มหากาณะตะจึงสร้างความสำคัญขึ้นว่า ตรงนี้เป็นที่ซึ่งเทวโลก มนุสสโลก ยมโลก มาพบกัน ผู้ใดมาอดอาหารที่นี้หนึ่งเดือน และอาบน้ำตรงนี้ ผู้นั้นจะมองเห็นเทวดาทั้งหลาย

อรรถกถาธรรมบทเล่าว่า สตรีอินเดียในพุทธกาล ผู้ทรงคุณวิทยา ผู้ที่มีความรู้เสาะหาสามี บิดามารดาส่วนมากสอนให้ลูกสาวเรียนปรีชญา แล้วอนุญาตให้ผู้หญิงหาชายที่มีความรู้มาอาบนำริมฝั่งคงคา เมื่อประณีปปากกับชายใด พอใจแล้วอนุญาต ให้แต่งงานกับชายผู้นั้นได้

